

УДК 81'44:81'25

ІСТОРИЧНО-МОРФОЛОГІЧНІ ПРОЛЕГОМЕНИ ПЕРЕКЛАДНОГО ВІДТВОРЕННЯ ПЕРФЕКТУ ЛАТИНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Шалата О. М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті на компаративістичних засадах лаконічно охарактеризовані принципи перекладного відтворення українською мовою дієслівної часо-видової форми перфекту окремих романо-германських мов. Головним засобом передачі значення perfectum praesens (англ. present perfect) українською мовою є афіксально перфективований презенс ("прибуває") або перфектний дієприкметник на -л- ("прибув, прибули"), а також – древня форма описового перфекту з цим дієприкметником ("прибу-л-и сьмо"). Зазначається, що дієприкметникові перфектні форми французької та німецької мов досі уживаються у значенні старих простих претеритів. Це явище є наслідком перемішання древніх аористів і перфектів у латинському перфекті та германському претериті.

Ключові слова: історична морфологія, індоєвропейістика, перекладознавство, дієслівна система, романо-германське мовознавство.

В статье на компаративистических началах лаконично охарактеризованы принципы переводимого воспроизведения на украинском языке глагольной время-видовой формы перфекта отдельных романо-германских языков. Главным средством передачи значения perfectum praesens (англ. present perfect) на украинском языке есть аффиксально перфективованный презенс ("прибывает") или перфектное причастие на ("прибыл, прибыли"), а также – древняя форма описательного перфекта с этим причастием ("при – был – и сьмо"). Отмечается, что причастные перфектные формы французского и немецкого языков еще уживаются в значении старых простых претеритов. Это явление является следствием смешения древних аористов и перфектов в латинском перфекте и германском претерите.

Ключевые слова: историческая морфология, индоевропейистика, переводоведение, глагольная система, романо-германское языкознание.

In the article on comparativistic bases the principles of translation reproduction into Ukrainian of the perfect tense of the basic Romance and Germanic languages are laconically characterised. The main grammatical means of rendering the meaning of perfectum praesens (English present perfect) into Ukrainian is by affixally perfectivated presence ("прибуває-є") or by the perfective participle (with the suffix -l-: "прибув, прибули"), or, also, by the ancient (Old Slavonic) descriptive perfect form with this participle ("прибу-л-и сьмо"). It is noticed that the new (participial) verbal perfect forms in the French and German languages are still used in place of old simple preterite forms. This phenomenon is a consequence of the mixture of old aorist and perfect stems in Latin perfect and Germanic preterite.

Key words: historical morphology, Indo-European, languages, translation studies, verbal system, study of Romance and Germanic languages.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Мета дослідження – на основі історико-компаративістичного аналізу встановити українські перекладні відповідники дієслівної часо-видової форми перфекту романо-германських

мов, виявити та охарактеризувати їх частотність і адекватність. **Актуальність теми** полягає у затребуваності точних перекладних еквівалентів класичних і сучасних європейських мов у державній українській мові. **Практичне значення** статті: 1) її матеріали та зроблені висновки можуть бути використані у навчально-освітньому процесі; 2) висвітлені дані надаються до реферування у школярських та студентських науково-дослідницьких роботах; 3) опрацьовані приклади для структурної та функціональної класифікації перекладних відповідників граматичних явищ української, латинської, англійської, німецької та французької мов за умов мультилінгвізму. **Об'єктом дослідження** є стара (проста) і нова (складна) форма перфекту у латинській та сучасних європейських мовах, включаючи українську. **Предметом дослідження** статті є встановлення і характеристика перекладних відповідників романо-германського перфекту в сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співвідносність – але не тотожність – термінів "перфектний" і "доконаний" (вид дії) очевидна уже з латинської назви. Латинський термін *perfectum* – це дієприкметник II середнього роду від дієслова *perficere* (per "про" + *facere* "діяти", смисл: "продіє, здійсне"). Митрополит Іларіон перекладає його як "зроблене" [1, с. 422]. Укладач найбільшого "Латинсько-російського словника" (М., 1949) Йосіф Дворецький тут теж недвозначний: "*perfectum* (tempus) – прошедшее совершенное время *plus quam perfectum* преждепрошедшее время; *minus quam perfectum* (= imperfectum) прошедшее несовершенное время" [2, с. 745].

Дієприкметник II – дієприкметник пасивного стану минулого часу – є носієм прикмети наслідку дії, результатудії на об'єкт (додаток: "я проливаю воду: водає *пролита* мною"). Тому *perfectum* означає "вдіє", тобто – у розтлумаченні синонімами – те, що уже "звершене, завершене", рос. "совершенное", "скоєне, вчинене, закінчене, доконане". У Цицерона: *Quae [res] perfecta esse et suum cuique honorem et gradum redditum gaudeo, iudices* "Що [ця річ] здійснена і кожному його честь і чин повернено, я радю, судді" ("Промова на захист Росція").

Якщо пасивне значення латинського дієприкметника II виявляється у тому, що він утворює пасив перфекту (*perfecta est*; і плюсквамперфекту – *redditum erant*), то часове його значення очевидне у протистоянні з пасивом презенсу *perficitur* "здійснюється", *redditur* "віддається назад". Основи презенсу і перфекту в активі – теж різні: *perfic-it* : *perfec-it*, *redd-it*: *reddid-it*. Чітка граматична і семантична відмінність перфекту від презенсу (теперішнього часу) зумовила сприймання перфекту як часу минулого. Але це – не філологічне, а, радше, логічне, філософське трактування, притому – граматиків не латинських, а чужомовних, романсько- і германськомовних: на позначення "минулого часу" Цицерон уживає термін "*praeteritus tempus*" (*praeterit-us, -a, -um* – це дієприкметник II від *praeter-eo* "проходжу", скалькований у граматиках усіх сучасних мов: рос. "про-шедшее", нім. *das Präter-itum > Ver-gangenheit*). Романські мови використовують ще інший термін: іт. *passato*, ісп. *passado*, фр. *passé* (звідки – англ. *past*; вони зводяться до дієприкметника II *passatus, -a, -um* від народно-розмовного дієслова *passare* "крокувати, проходити, минати", ітеративу від *passus* "крок, п'ята"). Значення, як бачимо, синонімічне до *praeteritus* – "минуле", "те, що пройшло". З ним у французькій мові утворюється заперечення *ne... pas* у II *ne parle pas française*, що є скороченням латинського виразу *ille non passum habet* "це не йде" (латинський вказівний займенник *ille* десемантизувався і перетворився в озн. артикль *la* (ж. р. одн.) \ *le* (ч. р. одн.) у французькій, *la* \ *lo* в італійській і т. д.).

Таким чином, набуття прикметою "минуле" граматичного значення (у понятті "минулий час") мало місце уже у романському середовищі і було спричинене появою нової форми перфекту.

Слід знати, що латинському *perfectum* поєдналися індо-європейські форми не лише перфектні (*feci*), але й аористні (*dixi*, сигматичний аорист від *dico*: *dic-s-i*), що зумовило багатьом дієсловам формальне значення перфекту, але смислове – простого минулого часу (аориста). Це семантичне протиріччя відображене у відомих з курсу латинської мови поняттях *perfectum praesens* та *perfectum historicum*. Його не зняв навіть уніфікований (нормалізований) новий латинський перфект на *-vi-*

(*orna-vi*), то ж воно продовжувало існувати у дочірніх романських мовах, у яких, врешті-решт, і зумовило розвиток новітньої – дієприкметникової – форми перфекту, тоді як успадкований ними з латини *perfectum* перетворився на аорист. Тому, останнього "позбавили" старої назви *perfectum*, назвавши "минулим" або "претеритом": фр. *passé \simple*, іт. *passato \remoto*, але – ісп. *pretérito \indefinido*. Простий, однолексемний перфект германських мов (це нині – претерит) англійські перекладачі скалькували як *past simple* "просте, однослівне минуле" (лат. прикметник *simplus* має той же корінь, що англ. *same* і укр. "сам" ["один"]), синонімічну до *past indefinite* (калька з ісп. *pretérito indefinido*). Очевидно, така уніфікація термінів призначалася для франко-англо-французьких та іспано-англо-іспанських перекладів (державних і ділових документів). У французькій цей тенс не вживається "наживо", – його значення у розмові сублімує новий, дієприкметниковий, перфект Найоригінальнішими тут виявилися португальські граматики, назвавши успадкований латинський перфект *pretérito perfeito simples* – на відміну від нового, "складеного" (р. р. *composto*; румунський *perfect simplu* є винятком, бо досі зберігає перфектне значення). Натомість, назву *perfectum* повсюдно отримала нова (з дієприкметником II) форма перфекту. У германських мовах старі перфекти також називали "претеритом", хоча у німецькій та скандинавських мовах – але не в англійській – претерит усе ще спорадично уживають впереміш з новим перфектом.

Належне розуміння "перфектного значення" формує компаративістика. Ще у виданні 1948 року свого підручника старогрецької мови С. Соболевський вказував, що її перфект "відповідає латинському *perfectum praesens* (або *logicum*) і позначає стан, що виникає після дії як її результат і триває у теперішньому часі" [3, с. 86]. Це ж тлумачення він повторює у підручнику латинської мови: "*Perfectum praesens* (або ж *perfectum logicum*) позначає стан, що наступив після дії як її результат і існує у теперішньому часі. Тобто, у цьому типі перфекту мовби поєднано поняття дії в минулому і стану у теперішньому часі" [4, с. 199]. Він, також, вказує, що грецький аорист відповідає латинському *perfectum historicum*, а той "використовується в оповіді про минулі події, представляючи дію просто як факт, без зазначення її тривалості" [там само]. Щоб сучасний студент краще збагнув це "класичне" пояснення, варто навести асоціацію з англійською мовою: умови, за яких уживається англ. *present perfect* (чому його так і названо) – аналогічні тим, які вимагає уживання лат. *perfectum praesens*, а обставини уживання англ. *past indefinite* – такі ж, як у лат. *perfectum historicum*.

В українській мові точне значення *perfectum praesens* (це – англ. *present perfect*) досі зберігає успадкований зі старослов'янської перфект з дієприкметником на -л- (I have gone, ich bin gegangen, je suis allée: "ходила-м\їм\, пішла-м\їм\"), який, проте, часто підміняється самим дієприкметником (без допоміжного дієслова "бути"). Власне, сам він – за браком в українській мові претеритних форм – мусить служити і як *perfectum historicum*, тобто – як претерит (I went : "я ходила\пішла").

Колись особові закінчення в активному і медіальному станах, як устарогрецькій (у старослов'янській – лише в активі), ще підрозділялися на первинні (теперішнього часу) і вторинні або історичні (минулого часу; відмінність між первинними й історичними закінченнями була у вокалізмі, що в останніх був нульовим): ст.сл. **паде-тъ** означало "він упаде" (презенс, док. виду), тоді як аорист **паде** (< ***паде-т**, колишній імперфект, бо – з основою презенсу) означав "він упав". Після "падіння" редукованих голосних (≈ 12 ст.) співзвучність у формах 2 і 3 о. о. вторинних закінчень аористу (**паде, несе**) й імперфекту (**паде, несе, веде**) з формами презенсу (укр. "несе, веде, паде") була причиною виходу з ужитку в українській мові обох цих минулочасових форм.

Значення минулого часу в латинській мові мав "імперфект" (успадкований романськими мовами). Він протистояв презенсові за критерієм часу дії, але утворювався від його основи, відрізняючись лише закінченнями (мав вторинні закінчення). У цім контексті виникає запитання: за яким тоді критерієм протистояли презенс і перфект? Вочевидь, не за часовим, а – за видовим: основи інфекту (презенсу-імперфекту) протистояли основи перфекту як основи недоконаного – основи доконаного виду. Але ототожнення романо-германського перфектна з формою доконаного

виду слов'янського дієслова межує з певними проблемами, тому необхідно тут зробити низку роз'яснень.

Утрату древніх морфологічних показників дієслівної основи сучасні слов'янські та романо-германські мови компенсували різноманітним: перші – префіксальною перфективацією (– нововведення на морфологічному рівні: "йду – при-йду – при-ходжу"), другі – розвитком тенсів, часо-видових форм (це – нововведення на синтаксичному рівні, синтаксична (або: тенсова) перфективація: "Ich komme – I bin gekommen").

Видова парність слов'янського дієслова ("купую" – "куплю") підрозуміває трияке видове розрізнення: доконаного (*пер-бреду*"), недоконаного означеного (*бреду*") і недоконаного неозначеного ("броджу") видів. Оскільки значення презенсу мають лише два останні, то, ясно, що романо-германський *perfectum praesens* (англ. present perfect) не може передаватися дієсловами доконаного виду бо у них значення майбутнього часу (*беру* – це перфект майбутнього часу, *futurum II*, англ. future perfect). З іншого боку, дієслово недоконаного неозначеного виду у презенсі не може мати перфектне значення, бо воно – не термінативне (не означене, англ. indefinite), не передбачає кінця, результату дії: тому, саме з цією метою – надання йому значення термінативності (означеності) – його необхідно перфективувати. В українській мові це робиться афіксацією (префіксуванням: "пер-купую", суфіксуванням: "за-куп-ля-ю"). Оскільки дієслово недоконаного неозначеного виду є похідним від основи недоконаного означеного виду або від іменної основи ("бреду > брод-ъ > броджу {брод-ї-у}", – основа презенса на -ї-, цей же йотований суфікс презенсу спричинив умлаут в нім. fallen "звалитися, упасти" : fällen "звалити \щось", англ. to fall : to fell), й то – в особливий спосіб, який у романо-германських мовах уже вийшов з ужитку, то слід проілюструвати цей спосіб. У першому випадку похідне дієслово утворюється від префіксально перфективованої форми за допомогою йотованого (-ї-, -ай-) суфікса (деперфективанта, бо повертає значення презенсу): "бреду" > "пер-бреду" > "пер-броджу-ї-у; беру > за-беру > забир-ай-у"; у другому випадку похідне дієслово утворюється від основи іменника, що дуже часто є віддієслівним, утвореним від дієслова означеного виду: "бреду" > "брід, брод-у" > "броджу [брод-ї-у]" (ітератив).

Такі перфективовані дієслова можуть передавати значення *perfectum praesens* (зокрема, англ. present perfect continuous: "вибираю" : I have been choosing). Однак, існує одне велике "але": у зв'язку з термінативним характером більшості германських і романських дієслів, вони з таким же успіхом можуть передавати їх презенс: "вибираю" : I choose \ am choosing, ich wähle, je choisis... Очевидно, з цієї причини здавна існує тенденція передавати значення *perfectum praesens* не формою презенсу перфективованого дієслова (хоча прийнято перекладати англ. present perfect українським перфективованим презенсом: The plane has arrived in Borjuspil' airport – "літак прибуває в аеропорт Бориспіль"), а – його дієприкметником на -л- ("прибував, -ла, -ли"): оскільки основа інфінітиву вид дії зберігає, а цей дієприкметник від неї утворюється ("прибувати" > "прибува-ла"), то як правило, перекладають романських перфекти саме ним. Цьому сприяло те, що він був складником перфекту у старослов'янській мові (тому й названий перфектним дієприкметником).

Власне, на цьому можна було б і підсумувати видо-часову проблематику, якби не ще один її аспект. Як щойно згадувалося, префіксальна перфективація і утворення презенсу з йотом була звісна латинській та готській (дієслова на -jan) мовам, але утратилася. Тобто, ті ж видові проблеми, що й в українській, у романо-германських мовах були вирішені іншим способом. І на якійсь стадії цього вирішення носії англійської мови (на межі між романським і германським світом) відчули нагальну потребу у граматичному розрізненні означеного \ неозначеного виду і витворили для першого окремих continuous tense, що, водночас, дав їм імперфект (минулий час недоконаного виду). Аналоги цьому англійському тенсові існують у іспанській, португальській, ісландській мовах, однак не у статусі окремої часо-видової форми дієслова, а лише як "структури".

На цій же стадії розвинувся і новий перфект, зокрема, perfect continuous, який є нічим іншим, як перфективованою формою неозначеного виду (лише що не префіксально, а – синтаксично, окремим тенсом). Ще раніше, коли переважали кореневі дієслова, показником недоконаного виду була здатність основи функціонувати і як основа презенсу (з первинними закінченнями), і як основа минулого часу (імперфекту, із вторинними): з утратою останніх утратилися і видові морфологічні показники. З поширенням основ презенсу на *-й-*, атрибутом недоконаного виду став йотований суфікс: (укр. "повню [повн-й-у] = рос. "полн-й-у" = гот. *ik fullja* > англ. *to full*, з утратою "йота"). Він досі продуктивний в українській та російській, але був уже на грані відмирання у латині та готі. З тих пір у романо-германських мовах більшість дієслів сприймалися як доконаного виду, чому ще й нині у германських мовах можна виражати майбутній час і формою презенсу: *ich gebe dir das Geld morgens* "я да-йу\да-м тобі гроші завтра". (З наведеного прикладу зрозуміло, що коренева основа *да-* без йота має значення доконаного виду і майбутнього часу: "*да-м*", а йотована – недоконаного і презенсу: "*да-й-у*").

Дієприкметник на *-л-* від корневих дієслів йота не має ("ста-ли, да-ла, бра-ла"), тобто, сам по собі часу не позначаючи, має основу не презенсу, а претериту (аористу-інфінітиву: "ста-ти, бра-ти"). Часове його значення розвинулося від уживання у складі перфекту ("стали-сьмо, брала була"), який, після ослаблення ролі допоміжного дієслова, почав уживатися як універсальна минулочасова форма. Зберігаючи видовий показник основи, від якої утворений, він може виступати у ролі імперфекту ("вибира-ли, визбирува-ли"), аористу-претериту ("бра-ли > узяли, вибра-ли"), перфекту "вибра-ли \сьмо\, узяли \сьмо\" і плюсквамперфекту ("був\ вибрав").

Відомо, що у слов'янських мовах теперішній час дієслів утворюється засобом йотованого (у різній вокалізації, залежновід інфінітивного типу) суфікса: "да_м, але і "да-й-у", "ки(д) ну", але і "кид-ай-у", "несу" > "водо-нос" > "нос-й-у – ношу" і т. п. Вілсно новий (з точки зору індоєвропеїстики) тип слов'янського дієприкметника на *-л-* від корневих дієслів йота не має ("да-л-о, ста-л-и, нес-л-а, бра-л-а"), тобто, сам по собі часу не позначаючи, має основу не презенсу, а претериту (аористу-інфінітиву: "да-ти, нес-ти, ста-ти, бра-ти"). Часове його значення розвинулося від уживання у складі перфекту ("стали-сьмо, брала була"), який, після ослаблення ролі допоміжного дієслова, почав уживатися як універсальна минулочасова форма. Зберігаючи видовий показник основи, від якої утворений, він може виступати у ролі імперфекту ("вибира-ли, визбирува-ли"), аористу-претериту ("бра-ли > узяли, вибра-ли"), перфекту "вибра-ли \сьмо\, узяли \сьмо\" і плюсквамперфекту ("був\ вибрав").

Український дієприкметник на *-лѣ*, (ж. р. *-ла*, середн. р. *-ло*), належить до дієприкметників предикативного типу (що із дієсловом-зв'язкою може служити як присудок: "(Я) грабала їм\була сіно"). Про древність дієприкметника на *-лѣ* свідчить той факт, що він зустрічається в інших індо-європейських мовах (як-то у вірменській мові: "вірм. *sirem* "люблю" > *sireal* (род. в. *sireloy*) "за-\полюблений" [5, с. 211]). У слов'янських мовах древніша функція – пасиву – збереглася за дієприкметником II, а новіша – перфекта – перейшла до дієприкметника на суфікс *-л-*.

У латинській мові з цим суфіксом утворені "поодинокі іменники чи прикметники, що не творять окремих категорій, наприклад, лат. *crēdulus*, *-a*, *-um* при дієслові *crēdō* "вірю" (звідки англ. *credulous*, фр. *crédule*, іт. *crédulo*, *-a* "довірливий, -а"). Оскільки це дуже давнє складене дієслово (утворене з двох основ: *cors*, *cordis* "серце, серденько" + *do* "даю"; пор. "кредит" – "довіра" > "залік"), то утворення прикметника *crēdulus* "довірливий" (із суфіксом *-l-*) також слід зачислити до давньої, ще "докласичної" пори. Водночас, морфологічний тип його утворення неясний: від якої основи він утворений? Якщо від іменної, – так утворюються прикметники, – то у латинській мові така збереглася у *cors*, *cordis* = "серд-енько" ("пор. назву оповідання Г. Квітки-Основ'яненка "Сердешна Оксана"). Так само, від основи *facio* "дію" утворений прикметник *facilis* "легко здійснений", відповідником якого є укр. "дільний", рос. "дельный" (пор. "дельная пропозиція"). В англійській це – *facile*, від якого утворено деномінатив *to facilitate* "узручнювати" (антонімічний прикметник *difficult* має складнішу основу, порівняно з фр. *difficile* "важкий"). На

продуктивність цього суфікса в утворенні віддієслівних прикметників у латинській мові (звідки вони у різний час перейшли у романські та германські – найбільше, в англійську та німецьку мови) вказує той факт, що з ним утворювалися прикметники і від основ іменників (*virī-l-is* "чоловічий" < *vir*, *-is* "муж", *clericā-l-is* "церковний" < *cleric-us* "клірик"), etc.

Отже, закономірно, що з утратою синтетичного перфекту, його значення стативи в стосунку до динаміки презенсу найоптимальніше можна було передати (діє)прикметником на *-l-*, бо дієприкметник II на *-t-/-n-* "був зайнятий" утворенням пасиву у сполучі з "бути". Позачасовий сам собою, прикметник на *-l-* передавав у складеному з ним перфекті семантику і вид дії, а дієслово – час і показники особи. Тобто, прикметник на *-l-* грав роль "основи" утраченого перфекту, а дієслово "бути" – роль закінчення тієї "основи": "Як [Ви, ви] сміли *сьте* таке панові казати?" ("сміли есте" – 2 о. мн. теп. часу); "Там *побули би-сьмо* до вечора" ("*побули би[-ε]сьмо*" – 1 о. мн. умовного пособу (оптативу; [6, с. 50, 135]). Таким чином, прикметник на *-l-* набув значення дієприкметника, що почав утворюватися від дієслів[них основ], – наприклад, від такого "пізнього" каузативу, як "присоромити": "Ви *присоромили* мене похвалами моєї скромної праці" [6, с. 50, 12].

Український перфектний дієприкметник (на *-l-*) узгоджується з підметом, відмінюючись за родом і числом так само, як і латинський *participium perfecti*, французький *participe passé* (після додатку) та їх відповідники у решті романських мов (але не сучасних германських, у яких це узгодження нівелювалося).

У старослов'янській мові дієприкметник на *-l-* самостійно – без допоміжного дієслова "бути" – "майже не уживався" [5, с. 211]. Його роллю було утворення описового перфекту, часове значення якого виражало допоміжне дієслово "бути".

Як аналогічні складені перфекти романо-германських мов, слов'янський (з дієприкметником на *-l-*) на ранній стадії ужитку нічим не відрізнявся від іменного присудка з дієсловом-зв'язкою (дієприкметник був предикативним прикметником). Наприклад: "Уквітні земля *ε\була\буде спрагла* і *\до\зрїла* для сївби у квітні". Звідси – значення перфекту: "У квітні земля вже *спрагла* [*єсть*] і *\до\зрїла* [*єсть*] для сївби". Не дивно, що з виходом з ужитку аористу й імперфекту, їх роль перейняв складений перфект, точніше – його дієприкметник (на *-l-*). Для відрізнення дієприкметника середнього роду від такого ж прикметника середнього роду в українській мові було узагальнено закінчення: *-o-* для першого, але *-e-* – для другого. Наприклад: "поле *спрагло* і *зрїло*", але – "поле, *спрагле* і *зрїле*" \ "*спрагле* і *зрїле* поле", "*гнило* зерно у глиноземі", але – "*гниле* зерно у глиноземі". Це явище нагадує розокремлення суфіксів у скандинавських дієприкметниках середнього роду та їх "супіні" (дієприкметнику-складнику перфекта: які шведський *супін*, український перфектний дієприкметник зберіг давніше закінчення).

Висновки. Отже, структура українського та романо-германського нового перфекту ідентична: [допоміжне дієслово + перфектний дієприкметник]. Відмінності між новими перфектами згаданих мов мають місце хіба що на лексичному рівні – у них задіяні різнотипні допоміжні дієслова і дієприкметники (на *-l-* і на *-n-/-t-* відповідно). Хронологічно, ці нові перфекти – майже ровесники: і перші, і другі замінили утрачену древню просту форму перфекту.

У французькій мові – найбільш своєрідній із романських – новий перфект має ще й семантичну відмінність: у зв'язку із виходом у ній з "живого" спілкування успадкованого з латини простого перфекту (*passé simple*), який в інших романських мовах є таким же "живим", як англійський *past simple*, - новий перфект *passé composé*, попри власне значення *perfectum praesens*, перейняв і його функції претериту (*perfectum historicum*). Тобто, для передання значення англ. *the plane arrived*, французька уживає дієприкметниковий (новий) перфект – *l'avion est arrivé*, так само, як і для передачі англ. *present perfect the plane has arrived*. Така функція усе ще притаманна й німецькому перфектові: зрідка, але є ще у Німеччині місцевості, де у значенні *Das Flugzeug ist angekommen* досі продовжують уживати претерит *Das Flugzeug kamte (in)*. В українській значення *perfectum praesens* передається або перфективованимпрефіксально) презенсом – "прибуває", або (перфектним) дієприкметником на *-l-* – "прибув, прибула".

Попри те, слід пам'ятати, що дієприкметник на *-л-* служить для утворення складних часовидових форм:

– у сполучі з дієсловом "бути" утворює тенс зі значенням англ. *present perfect*: **принесль єсмь** "I have fetched, приніс їм". Відсутність **єсмь** у цій формі сучасної української мови зумовлена впливом російської мови, у якій старослов'янські форми презенсу дієслова "бути" утрачені: пор. **принесль былъ** (суч. укр. "приніс був") > рос. "*принес*" (> укр. "*приніс*");

– з імперфектом дієслова *бути* цей дієприкметник утворював давноминулий час (плюсквамперфект): **несль бѣхъ** (> "ніс був, несла була");

– із особливими формами дієслова "бути" – оптативною **бимь** та абристовою **быхъ** (звідки – "частка" "бу") – творить модальну форму, знану як "умовний спосіб", що функціонує і як кондиціонал, і як кон'юнктив. Як кондиціонал I (*realis*): "Я *оддав би* веселого віку половину" (з поезії Т. Шевченка "І мертвим, і живим.."). Як кондиціонал II (*irrealis*; зі статті І. Франка "Панщина та її скасування в Галичині": "... коли *би* цісар *був захотів* усе те сповнити, *був би мусив пересипати* цілу Австрію що до одної цеголки і завернути історію взад не о 40, але о 100 або й більше літ [6, с. 47, 38]);

– без допоміжного дієслова "бути" дієприкметник на *-л-* передає значення простого минулого часу – абристу (фр. *passé simple*, англ. *past simple\indefinite*, ісп. *pretérito indefinido*): "я *казала*" = *je dis* = *I said* = *yo dije*, або імперфекту (*imparfait*, *past continuous*, *pretérito imperfecto*): "я *казала*" = *je disais* = *I was saying* = *yo deciese* (тут *нім.* *Ich sagte* в усіх випадках).

Перфект із дієприкметником на *-л-* є окремою і незалежною граматичною формою з цілісним граматичним значенням, – таким, яке має *passé composé* або заперечення *ne .. pas* у французькій мові. Без нього сучасна українська літературна мова відчутно збіднює виражальні засоби. Йдеться про плюсквамперфект – ["*був\була\були* + дієприкметник на *-л-*], перфект – [дієприкметник на *-л-* + презенс "бути"] (з упрощенням *єсмь\єси\єсьмо\єсьте* у *-їм\-їс\-сьмо\-сьте*), перфективне майбутнє *futurum II* – [майбутній час "бути" + дієприкметник на *-л-*] ("будете знали, як Петра вислухаєте...").

За прикладами з класиків далеко не ходити, – вдячно натрапляємо на них уже в першому ж реченні листа, яким починається епістолярій А. Кримського: "Простіть мені, що я і досі *був не заходив* до редакції... але ж я цілий тиждень *був слабий* на ту кляту інфлюенцію і тільки сьогодні *зміг піти* туди" [7, с. 5]. Тут – узгодження плюсквамперфекту – "*був не заходив*", претериту – "*був слабий*" і перфекту – "*зміг піти*" [< **зміг їм.*, ст.сл. **сѣмогль єсмь.** – О. Ш.]. Ці складені форми часто уживали Т. Шевченко ("Слава тобі, Шафарику, Во віки і віки, Що *звів єси* в одно море Слов'янської ріки" [8, с. 141]), М. Старицький ("А от тепер таке в нас завелось, якого зроду ви *єсте не чули*" [8, с. 141]), І. Франко ("відтепер все, що *буду міг післати* до "Друга", посилати буду на Ваші руки" [6 с. 48, 10] ("*післати*" – перфективований інфінітив, I'll be able to have sent, *futurum II*).

Література

1. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4-х томах / І. Митрополит. – Т.4. – Вінніпег, 1995. – 557 с.
2. Дворецкий И. Лагино-русский словарь / И. Дворецкий. – М., 1976. – 1096 с.
3. Соболевский С. Древне-греческий язык / С. Соболевский. – М., 1948. – 614 с.
4. Соболевский С. Грамматика латинского языка / С. Соболевский. – М., 1939. – 424 с.
5. Мейс А. Общеславянский язык / А. Мейс // Пер. с франц. – М., 1951. – 492 с.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976 – 1987.
7. Кримський А. Твори: У 5-ти томах / А. Кримський. – Т. V, кн. 1 : Листи 1890 – 1917 рр. – К. : Наукова думка, 1973. – 547 с.
8. Ковалів П. Українська мова / П. Ковалів. – Нью-Йорк: Наукове Т-во ім. Т. Шевченка в США, 1966. – 220 с.